

borivoje marković

METAFIZIČKA VIZIJA DIJALEKTIČKE EGZISTENCIJE U KAFKINOM PROCESU

Tema apsurdnosti ljudskog izgnanstva u egzistenciji jeste osnovna tema romana *Proces*. Ona je, inače, prožeta osećanjem nepoznate krivice što mora da se iskupi ponoćom Jozefove egzistencije u dodiru s manifestacijama apsurdna. Egzistencija Jozefa K. deluje u romanu kao stvarna, iako je prenesena na fantastični nivo manifestacija.

Pre nego što je Kafka ovu temu uzeo u ozbiljno razmatranje, bilo je neizbežno da postane svestan činjenice da je čovekova *smrtnost* osnovni problem egzistencije u jednom apsurdnom svetu, a ne gola činjenica čovekove smrti koje svuda ima. Ovaj problem se ranije pokazivao kao nerešiv sa stanovišta spekulativnog razuma, mada je aktivnost razuma bila neophodna za njegovo postavljanje. Kafka je, i pored suprotnog tvrđenja skoro svih velikih izučavalaca njegovog dela, imao koherentnu metafizičku viziju dijalektike realnosti ovog problema u ljudskoj egzistenciji.

Prvo što je istaknuto u romanu je činjenica da čovek ni na koji način ne može da smatra smrt nečim što razume. Ono što Jozef K. oseća u apsurdnoj situaciji njegove postojeće ličnosti — koja se ili nameće svetu i teži ka večnosti, ili biva uzurpirana svetom ili nekom višom egzistencijom, ili ju je pozvala večnost — jeste da sticanje bilo kakvog znanja o njenoj apsurdnosti zanemaruje istinu da on na kraju mora da umre. To je i razlog zbog koga, podstaknut pozivom, Jozef pokušava da se nameće svetu i nađe načina da se približi višoj egzistenciji Zakona i večnosti. Jozef je jednostavno zauzet aktualiziranjem svoje lične želje da ostvari ili zemaljsku, ili večnu sreću. Ako bi ove dve vrste, u njegovom iskustvu zaista nemoguće sreće, bile njegov cilj, to bi značilo da je sve konačno iskustvo njegovog zadovoljstva svedeno na stanje onoga čega će možda morati da se odrekne u životu radi samog stremljenja. On ovo svodenje postiže delimično voljom (kao i u slučaju bića iz priče *Jazbina*), a delimično zbog, po Kafki, uobičajenog nedostatka znanja o tome šta to iskustvo predstavlja. U oba slučaja svodenje je jedan oblik smrti. Egzistencijalno osećanje apsurdna javlja se kada Jozef K. mora da se suoči s izvesnošću ovakvih oblika smrti, u trenucima kada stremi jednom od ova dva oblika sreće. U tim slučajevima njegovo subjektivno osećanje egzistencije u »kavezu« postaje šire i dublje, te on mora da se suoči s apsurdnom isključivo na planu subjektivne egzistencije. U takvim slučajevima predmeti *bilo koje od njegovih želja i odbrana* nužno bivaju viđeni u pojavnosti zakona, pravde, reda koji postoji ili *via eminentiae*, ili samo kao mogućnost iskustva, a koji ili je pogrešno tumačio Jozef, ili je ignorisan u konačnom prostoru njegove subjektivne egzistencije. Subjektivnost se, po Kafki, sama po sebi razvija. Čovek postaje subjektivno zatočen u sopstvenoj ličnosti ako mu smrt i njegova žudnja za bilo kojim oblikom sreće postanu jedino zanimanje. Zbog ovog interesovanja za sreću, čovek, po Kafki, postaje svestan potencijalnosti jedne više egzistencije, kao nečeg što je pretinja, a sama ova činjenica je dovoljna da u njemu proizvede osećanje krivice. Ako se on brani od mogućeg

nametanja neke više egzistencije, voljno ili slučajno, ili iz neznanja, bilo zato što je pozvan, bilo zato što mu je naređeno, onda će *nužno* morati da zanemari svoje interesovanje za sreću.

Egzistencija podignuta na bilo koji viši nivo od onoga na kojem živi Jozef K., ili »telos«, ima to izvanredno svojstvo da zahteva odgovor, reakciju, priznavanje njenog prisustva. Kafkin čovek je, već se pokazalo, religiozno biće, baš zbog toga što sam zahteva od bilo koje više egzistencije, ili svog osećanja njene prisutnosti, da odgovori na njegov zahtev *da postoji unutar njene stvarnosti*. Zato Kafka katkad može i da pokaže kako je čovek nesvestan činjenice da je nekada bio u Raju, ili da njegovo stremljenje ka obnovi rajskog stanja, ili ka odgovaranju na božiji poziv da obnovu izvrši u veri, može da bude sasvim uzaludno — delimično zato što je mogao pogrešno da čuje poziv (neverica), ili ga ne razume, delimično zato što poziv možda i nije bio poslat u okvirima punog znanja o sopstvenom iskustvu dok je on težio da dosegne Raj (očigledno je da Raj ovde znači večnost). Nema izlaza iz pretnje smrti, ona je samo odgođena putem uzaludnog delanja (ili zemaljska zadovoljstva, ili produbljivanje subjektivnosti) u pravcu namerne zaboravnosti. Pomicati smrtnost, ignorišući je, znači izgubiti mogućnost pristupa večnom blaženstvu, ali ovo upliće i neznanje o tome šta je večnost ili bilo koja viša egzistencija. Ako čovek izgubi osetljivost za mogućnost večnosti postojanja, onda nikada neće ni pokušavati da ga dostigne, on razvija naročito gluvilo za njegove pozive, ili naročite načine da ih ignoriše i pogrešno tumači. Dalje, misli Kafka, pretinja *nebića*, što i jeste naročita posledica suočavanja s bilo kojom višom egzistencijom, može da održi osećanje egzistencije u »kavezu«, usredsređujući čoveka na to da svaki svoj akt i gest meri u svetlosti *nebića*. Preko ove apsurdne svesti o naponu, on ipak može da održi u životu mogućnost stremljenja ka večnosti. Živeti bez strasti stremljenja, po Kafki, znači već podleći pretnji smrti — kao Jozef K. koji živi svoj činovnički život — ne postoji fokus za akciju i, sledstveno tome, biće se ne manifestuje ni u kakvom živom obliku. Kafka, znači, ima viziju dve vrste smrti u životu Jozefa K.: smrt u činjenici da nije živ i mogućnost smrti u bilo kojem obliku davanja računa o svojoj krivici preko sopstvene egzistencije. Smrt putem nametanja sebe i smrt u stanju onemogućavanja života. Subjektivna, »kavezu« slična egzistencija je, za Kafku, značila održavanje pretnje smrti u okvirima Jozefove egzistencije u bilo koje vreme. To se jasno pokazuje i u *Metamorfozi*.

Zbog toga i nisu zabranjene pravne aktivnosti Jozefa K., čoveka koji se nameće sudovima. Treba ipak priznati da se on nameće s izvesnom dozom zaboravnosti, jer je akcija, koju on samu po sebi ne vrednuje i ne želi, proizvela u njemu pomanjkanje entuzijazma. Nametanje Jozefa K. sudovima predstavlja njegovo interesovanje za prirodu krivice, projektovane na razinu pravnih dokumenata, za uzroke poziva, za pravdo razjašnjene njegove nevinog pravnog stanja. U dvostruko održavanje interesovanja za poreklo i prirodu greha i poreklo i prirodu postojećih pravne odgovornosti, uvlači se izvesna nezainteresovanost za rezultate tih aktivnosti. Ovo se pravilno održava na razini opšteg nerada, neverovatnosti, čak i čudnovatih događaja. Jozef K. živi svoju subjektivnost sve do granica punoće slobode: ne postoji legislacija jedne volje nad drugom ako nije prisutna u svesti o nekoj višoj egzistenciji koja poziva, ili se približava postojećem subjektu. Subjektivnost življenja Jozefa K. zadovoljava se *bilo čime što čini da na sebe uzime neku obavezu*: devojka, žena, slikar, čuvar, hodnici, sobe, nameštaj itd. Sve ovako dvostruko odražavane komunikacije omogućavaju u istoj meri i protivno tumačenje; i Sud će da se manifestuje putem svojih poziva, a ne preko onoga kakvim bi mogao da se učini (veseršnica, podrum itd.). Po Kafki, subjektivnost znači muke. Uzrok muke je i u Jozefovom slučaju i u slučaju drugih Kafkinih antiheroja u svesti o totalnosti greha. Greh je dijalektička nužda koja ima dva kretanja: prvo, postoji želja da se bude subjektivan, zatočen, u kavezu, jazbini, celiji; drugo, tu je realizacija zahteva prave subjektivnosti, osećanje sigurnosti. Težeći da na taj način sebe realizuje, Jozef K. postaje *postepeno svestan* svoje egzistencije, svoga neuspeha da ostvari potpunu subjektivnost. Neuspeh je njegova krivica. Krivica je svest ili iskustvo o neskladu između pokušaja da se bude subjektivan i potencijalnosti slobode u istinitoj subjektivnosti, u savršenom miru i sigurnosti. Kao što sam već rekao, krivica je rezultat čovekove borbe da se zaštititi od bilo kakvog nametanja sveta i neke više egzistencije. Posledica krivice je patnja, a njene manifestacije mogu da poprime bilo koje alegorijske ili simboličke oblike koje Kafkina imaginacija ima na raspolaganju za nas. Čovek sve ovo oseća, po Kafki, kao nametanje, jer mu je jednom bila izmknuta najviša egzistencija, a on je nastavio da se kreće u tom pravcu, sačuvavši praiskustvo o njoj u osećanju greha. Krivica je, s druge strane, kvalitativno određena osećanjem tog Prvenstvenog Greha, te se zato uspostavlja u ljudskoj egzistenciji kao nešto totalno. Čovekova volja nije nikada apsolutna, misli Kafka (on može da menja svoju voljnost, ali ponekad nedostaje snaga volje), jer je otuđena od stvarnosti više egzistencije, jer dolazi u postojanje samo pošto je čovek ispolji u svojim odlukama. Čovekovoj volji prethodi njegova neuslovljena sloboda da deluje. Međutim, Jozef K. razume apsolutnu nesrazmernost između svoje egzistencije (od trenutka osećanja krivice i znanja o pozivu, koji ga vraćaju na razmišljanje o Prvobitnom Grehu i izmicanju Raja) i bilo koje vrste više egzistencije, a ova nesrazmernost se neprestano odražava u njegovom naporu da ponovo zadobije stanje

potpuno subjektivne egzistencije, stanje smrti unutar činovničkog života. Zbog ovog osećanja krivice, Jozefove mogućnosti da odgovori na Poziv, da povrati izgubljeni Raj u smrti činovničke egzistencije, bilo putem ostvarenja potpune subjektivnosti («kaveza»), bilo preko pokušaja da dostigne višu egzistenciju i njene manifestacije (Zakon) i institucije (Sud), sve više postaju prepreke — apsurdne instance življenja — na tom putu, pretnja njegovoj egzistenciji u znanju o toj razlici, o toj nesrazmernosti. »Delikatna dužnost, hodanje na vrhovima prstiju preko trule daske što služi kao most, nemati ništa ispod nogu, biti primoran da obe noge vučeš zajedno; daska po kojoj treba hodati, hodati nimačemu drugom osim na sopstvenom odrazu koji se dole na vodi vidi — držati svet zajedno svojim nogama, grabiti rukama u vazduhu — da bi se napor mogao da izdrži. Ja sam od svega razdvojen praznim prostorom čije granice ne mogu da dosegnem.«¹⁾ »Zašto se bunimo protiv pada? Mi nismo zbog njega bili izbačeni iz Raja, već zato što nismo pojeli s Drveta Života (Adam je to učinio, B. Marković). Stanje u kojem se nalazimo je grešno, nezavisno od krivice.«²⁾

Nema krivice bez pokušaja da se bude subjektivan, jer onda nema nesrazmernosti između želje i poziva ili komande. Objektivni čovek je bez osećanja krivice. Stanje grešnosti (koje je inače, po Kafki, istorijski objektivno) i čovekovo osećanje krivice, koje je istorijski subjektivno (čovek u očima boga ne može da bude kriv već grešan, jer bi ovo ograničavalo boga), predstavljaju pravi paradoks čovekove egzistencije, a rezultat tog paradoksa je apsurdno stanje u kojem se čovek nalazi. Apsurdnost stanja Jozefa K. proizilazi iz njegove racionalne nemoci pred saznanjem svoje pozicije u odnosu na viši stepen egzistencije ili boga, jer su znaci vere nejasni, nerazgovetni, daleki. Jozef K. živi tu apsurdnost preko svesti o svojoj racionalnoj nemoci pred jednim Apsolutnim Bićem, ili višom egzistencijom, koje može na bilo koji način da bude dovedeno u izvesnost kao mogućnost egzistencije, a ponekad čak i osećano preko različitih nejasnih znakova koje to Apsolutno Biće daje čoveku. Ove čovek može da tumači kao pozive ili pretnje. Objektivno, to jest iz onoga što mu iskustvo govori u toku njegovog suočavanja s tom mogućnošću, postojanje takvog bića je apsurdno, međutim, ta apsurdnost je tako snažna neizvesnost da može uvek da bude upravljač čovekovih reakcija prema mogućnosti takvog bića. U odsustvu potpunog znanja o ovom biću, Jozef K. je primoran, ipak, da reaguje uprkos svojoj nemoci. Jozef K. ne može da veruje u apsurd i bude protiv svog razumevanja, jer će baš razumevanje da pronikne da je to apsurd i tako ga spreči da u njega veruje. Međutim, apsurd se toliko koristi razumevanjem da Jozef K. postaje svestan onoga što je u stvari neshvatljivo, pa se onda toga drži, verujući nasuprot razumevanju. U suočavanju s apsurdom, Jozef K. postaje svestan sopstvenih ograničenja i može da ukaze na predeo izvan svog razumevanja, u tom smislu da shvata da dalje od toga ne može da ide. Ova granična tačka, ili bilo koja granična tačka u tom smislu, konstituiše područje Zakona, Pravde, kao oblika manifestacije tog Apsolutnog Bića ili neke više egzistencije, s kojima čovek mora da se sukobi i zbog čijeg nepoznavanja mora da se oseti krivim.

Ove dve vrste osećanja krivice čine srž onoga što Jozef K. mora da shvati kao univerzalnu krivicu. Bog, više egzistencija, nije predmet našeg razuma i stoga on za Jozefa K. može da bude bilo kakav—zao, konačan, dobar; ili sve, ili nijedna od ovih mogućnosti. Mogućnost takve egzistencije kao što je apsurd življenja znači da on niti može da ga razume neposrednim posmatranjem, niti posredno, preko negacije, zatvaranja u svoju subjektivnost. Apsolutna razlika između egzistencije boga i čoveka jeste bog kao apsurd. Ne postoje atributi koji moraju da se pripišu bogu. Božja priroda može da bude bilo šta, Jozef K. o tome ne može ništa da zna, kao ni o božjim manifestacijama u vidu Zakona, Pravde, Suda. Jedino svedočanstvo odnosa Jozefa K. sa svim tim višim oblicima egzistencije jeste njegova svest da je nemoguće da ih sazna; sve ostalo je nejasno, sve ostalo je moguće u njegovoj egzistenciji. Jozef K. ne može da zna u svojoj egzistenciji da li je nesreća zlo, niti može da zna da li su zadovoljstvo i uspeh dobro. On ne može da zna da li će bog da ga nagradi ili kazni zbog njegove subjektivne egzistencije, ili zbog njegovog sopstvenog nametanja svetu i pojavnostima viših oblika egzistencije, da li je bog sa svojim manifestacijama tu da ga pozove, ili je on ravnodušan prema njegovoj egzistenciji koja se ispoljava i u stremljenju prema višim oblicima egzistencije, i samom bogu, i u odbrani od mogućeg uzurpiranja, poziva, naređenja. Sva očekivanja u vezi s manifestacijama više egzistencije moguća su kada se ispostavi da je Jozefov razum posustao i kada je usred ove apsurdne situacije shvatio da nema vodiča, već samo mogućnosti, samo razmatranja mogućnosti. Bilo kako bilo, svaka od njih može da bude afirmisana i osporavana u Jozefovom iskustvu.

Ovo je radikalna situacija Kafkine implicitne metafizike. On je iz tako široke vizije mogao i da tvrdi da »smo od trenutka Pada bili u suštini zli (tj., neodlučni) kojoj od mogućnosti da poklonimo poverenje, pored realizovanja naše sopstvene egzistencije, onakve kakva ona jeste, B. Marković) u našoj sposobnosti da saznamo Dobro i Zlo, ipak, mi baš ovde treba da tražimo naše specijalne zasluge.«³⁾ Ovo znači da je svaki čovek u Ada-

movoj poziciji: on nije nužno u grehu, već grešan. Jozef K. stoji u odnosu na Reč (Zakon) poznatu mu kao ono što se desilo u Raju u smislu Prvobitnog Greha. Bog je zvao čoveka natrag od trenutka događaja vezanog za Drvo Saznanja, on i dalje zove, a Jozef K. ne zna kako da odgovori na taj zov, a da se ne suoči sa stvarnošću Zakona, Pravde, Suda. *Proces* je parabola o čovekovom guljenju Raja i mogućem njegovom obnavljanju putem Poziva; otuda Jozef K. mora da odgovori na tu mogućnost potpunoću svoga života. Jer, on je pozvan, nema sumnje; reč jednom izgovorena u smislu Poziva i Zakona ostaje da važi. Čovek je bio grešan od tog vremena, ali samo punoća egzistencije Jozefa K. može da odgovori na pitanje da li je on u grehu. Kafka ukazuje na njegovu svest da jeste. Činjenica da Jozef može da izabere zlo svakog trenutka, pokazuje samo koliko mnogo on može sebe da uzdigne u trenutku u kojem bira dobro; dobro ostaje njegova najveća mogućnost. On je pozvan zbog činjenice postojanja svesti o Prvobitnom Grehu u njemu. On je bio pozvan (i ovo je prvobitno značenje parabole), jer tako je bilo rečeno i napisano. Njegov odnos prema Pozivu je jedinstven baš zato što zahteva da njegov život bude u potpunosti življen da bi na Poziv mogao da odgovori i objasni njegovu izopačavajuću snagu u sebi, a ne nečiji drugi život, iako je svaki čovek pozvan na isti način i mada je svaki čovek u odnosu na Poziv postavljen na jedinstven način. Jozef K., znači, živi »rajski« život (u neznanju o svojoj ništavnoj subjektivnoj egzistenciji) svih ljudi pre Pada, sve dok nije postao svestan da je pozvan. Činjenica da je svaki čovek u jedinstvenom odnosu prema Pozivu čini ga odgovornim za sve. Ovo će Jozef K. morati da iskusiti i sazna.

Poziv je, međutim, moguć samo preko izvesnog oblika nametanja (suda, sveta, ljudi) u odnosu na njega — kurir Suda je poslat da ga prizove. Jozef K. će morati da se suoči s tim svetom, doživi ga i pokuša da s njim uspostavi odnos, uprkos činjenici da je ovaj u početku bio isto tako besmislen kao i značenje Poziva i onoga što ga u svetu predstavlja (Sud). Osećanje krivice Jozefa K. zavisi od njegove svesti o Pozivu (Prvobitnom Grehu u paraboli) unutar njegove jedinstvene situacije, mada će na kraju morati da shvati da je svako odgovoran za Prvobitni Greh (Poziv) na isti način, i mada će morati na kraju da umre, jer će njegova svest postati identična s njegovom egzistencijom. S druge strane, njegova svest o Pozivu ili Grehu zavisi od njegove svesne težnje da se ogradi, ispuni apsolutno stanje subjektivnosti. Iako njegovo osećanje krivice u stvari zavisi od ove dve vrste saznanja, ono je aktivirano samo onda kada Jozef K. saznaje da njegova egzistencija mora u svakom slučaju odgovoriti na ovo znanje o opštem grehu, jer postepeno mora da se suoči s apsurdnošću Zakona. Zakon je uklesan u svet pojava i čovekovu egzistenciju. Reč je prisutna kao poziv od početka, mada on može da bude doživljen samo kao apsurd pri suočavanju s njegovim opipljivim manifestacijama. Zakon ili Reč predstavlja boga i njegov poredak u ovom svetu od početka, međutim, Jozef K. ne može da ima pozitivno znanje o njemu. Mnoga su njegova značenja moguća, jer on izgleda da je nejasan i varljiv. Ne postoje atributi koje Jozef K. mora da mu pripíše dok je s njim suočen. Iz apsurdna je sve moguće. Jozef K. stvarno ne može ni da zna da li je Zakon rđav ili dobar. Prvobitno on misli da je Zakon nepravedan, ali sa stepenom saznavanja sa svetom i sa sopstvenim nametanjem Zakonu, Jozef K. postaje sve svesniji apsurdnosti svoje pozicije, jer postaje svesniji i svoje jedinstvene veze s Pozivom. Najzad, on ne može da izbegne da postane potpuno svestan osećanja univerzalnog greha, shvatajući da je svaki egzistencija jedno davanje računa o svom jedinstvenom odnosu s Pozivom.

Što više živi, Jozef K. se sve više nameće svetu i onome što predstavlja Zakon, a sve manje je ubeđen da je nevin, sve manje je arogantan u svom iskustvu neznanja. Nepoznavanje Zakona znači krivicu u svesti o Prvobitnom Grehu i apsolutnoj subjektivnosti. Što se više oseća krivim, to je manje spreman da brani svoju nevinost, to je manje dosledan u svom ograđivanju od sveta i Zakona. Na izvestan način Jozef K. gubi izvesnost o svojoj nevinosti, jer postaje sve svesniji svoje jedinstvene odgovornosti pred totalnošću postojanja u svojoj konačnoj egzistenciji. Što se više oseća krivim, to je manja mogućnost da ima neko znanje bilo o Zakonu, bilo o onome što ga prouzrokuje, ali je i sve apsurdnija pozicija Jozefa K. pred Zakonom i njegovim stvaraočem, ili pred svojom svešću o Prvobitnom Grehu, u njegovom rastućem neznanju o njima. Ta jedinstvena pozicija u odnosu na Poziv doneće mu saznanje o sebi, o značenju njegove egzistencije, putem rastuće svesti o krivici. Međutim, ona će mu doneti i sve više neznanja o tome ko je prouzrokovao taj jedinstveni odnos, zašto ga je stvorio, koja je njegova priroda i koja je priroda njegovih manifestacija (Zakon, Sud). U Jozefovom jedinstvenom odnosu s Pozivom njegov život postaje sve apsurdniji; dok s jedne strane stiže jednu vrstu znanja (da je kriv za sve i pred svima), s druge strane postaje sve manje siguran da može da bude bilo kakvog znanja o tome šta uzrokuje njegovo osećanje krivice, iako je svestan postojanja Zakona, Poziva, Prvobitnog Greha i svog odnosa s njima, ili o tome zašto svojom egzistencijom mora da dá račun za sve to, ili o motivima i funkciji Zakonodavca. Ukoliko više stiže znanje o sebi u sopstvenoj egzistenciji, preko osećanja krivice, utoliko je manje siguran da li postoji bilo kakva mogućnost da sazna s čim se suočava (Zakon) i kakvo je njegovo poreklo. Ono što raste u

njegovoj svesti o sebi u krivici, znači, *jeste svest o nemogućnosti saznanja porekla krivice, što je u stvari identično s iskustvom o Zakonu i iskustvom o nemogućnosti saznanja njegove konstitucije i njegovog pravog uzroka.*

Tako je jer, nezavisno od onoga od čega osećanje krivice zavisi, ono počinje da se razvija s Jozefovim iskustvom o suočenju sa Zakonom. Nemogućnost saznanja prirode i porekla krivice znači nemogućnost saznanja Prvobitnog Greha, njegovog uzroka i razloga zbog koga je zadesio čoveka. Jozef K. mora da prihvati da s porastom samosaznanja u egzistenciji i istoriji putem krivice raste i iskustvo saznanja o nemogućnosti saznanja boga, njegovih razloga za stavljanje Prvobitnog Greha pred svakog čoveka i prirode jedinstvenog odnosa svakog čoveka prema njemu. Ovo je i najosnovnija stvar u romanu. Jozef K. nikada neće saznati iz čega se sastoji njegov jedinstveni odnos prema Prvobitnom Grehu, njegovo osećanje prisustva Zakona u svetu i njegovog Zakonodavca, ali će zato svojim životom morati da računava o toj nemogućnosti, osećajući se sve više krivim. Takozvani Pad je razdvojio boga i čoveka, međutim, Poziv je ostao prisutan u ljudskoj odgovornosti u životu, svaki čovek mora sopstvenim životom da računava o svom jedinstvenom odnosu s njim u svojoj svesti, u življenju mogućnosti i nemogućnosti znanja i neznanja, samoispoljavanja i nesigurnosti, ili apsurdna u svom životu. »Bili smo stvoreni da bismo živeli u Raju i Raju je bilo naređeno da nam služi. Ono što je zbog nas bilo naređeno, promenilo se, a nije rečeno da se isto desilo s onim što je bilo naređeno Raju.«¹)

»Naše specijalne usluge«, kako on to kaže, »jesu u našem jedinstvenom odnosu s Pozivom« ili s mogućnošću obnove Raja u našem životu. Međutim, ta nemogućnost znanja o putu natrag u Raj, zasnovana na nemogućnosti saznanja Stvaraoca i njegovog Zakona, neumitno udaljava čoveka od njegovog prvenstvenog stanja i boga. Ono što Jozef K. stiče u svom jedinstvenom odnosu jeste punoća njegovog postojanja u krivici, zatvorena krivulja o značenju njegovog života u »smrti« ili samosaznanje. »Ono što je bilo za nas naređeno, promenilo se«. Raj je bio uklonjen (čovek i nije oteran iz Raja, izuzev u svojoj svesti o Prvobitnom Grehu), njegovo znanje o Raju takođe. Na mesto Raja došla je jedna nejasna silueta, varljiva slika, i čovek je primoran i osuđen (pozvan) da zauvek pokušava da je sazna u punoći svoje postojeće ličnosti u krivici. Čovek je zauvek proklet da živi apsurd u svojoj rastućoj svesti o nemogućnosti takvog znanja, jer ono što od početka nije znao jeste mogućnost da je predmet (Raj) njegovog stremjenja bio uklonjen pre mnogo vremena. Ostala je samo nejasna senka na njegovom mestu, a prokleti čovek pokušava uzalud da rastauriše iskustvo srećnih dana preko jedne nemoguće rekonstrukcije njihove slike. Život je za Jozefa K. bolno realizovani san u stvarnosti apsurdna. Na isti način: »Skriveni motivi s kojima vi upijate i asimilirate zlo nisu vaši lični, već motivi zla.«²) Ne možete da znate, kao ni Jozef K., koja je priroda zla koje već postoji u svetu i vama, po Kafki, pre nego što ste imali svest o bilo čemu što nije deo vaše samosvesti. Čovek je i inače bio grešan od početka i akumulira zlo u toku života zbog nedostatka znanja o njegovom prvobitnom prisustvu u čovekovom aktu uzimanja s Drveta Saznanja. Jozef K. ne može da zna zašto zlo postoji u svetu, jer je mora njegovog znanja bila uklonjena s Rajem, mada su Poziv, Reč, Prvobitni Greh i Zakon ostali da ga opominju da ga je čovek jednom posedovao. »Zlo je radijacija ljudske svesti u izvesnim prolaznim uslovima (u čovekovom jedinstvenom odnosu prema Pozivu, B. Marković). Zlo upravo nije čulni svet (u tom svetu će Jozef K. da oživi a da ga ne učini besmislenijim nego pre, kada je njime bio uzurpiran u svojoj subjektivnoj 'jazbini' B. Marković) kao običan privid: ono što to jeste je zlo privida (varljiva slika srećnih dana je ostala da služi kao poređenje s uklanjanjem Raja) koje je neoporno to što konstituiše zlo u našim očima.«³) Ova slika je prožimala čovekovu egzistenciju kao neumorna uvreda čovekovog života u njegovom neprestanom neuspehu da sazna šta je to, u njegovoj beskrajnoj borbi da obnovi stvarnost njene prvobitne supstancije, koju je posedovao pri prvom izboru između dobra i zla, zato što nije znao da mu je neka sila izmakla dobro, u njegovoj beskrajnoj krivici, preko koje stiče jednu vrstu znanja, dok gubi mogućnost znanja jednom posedovanu u znanju o dobru i zlu. Jozef K. je učinio nejasnim karakteristike zla u toj borbi. Zlo je, ipak, ostalo izvan kompromisa. »Zlo ima načine da vas iznenadi. Iznenada se okrene prema vama i kaže: 'Pogrešno ste me razumeli', i možda je to zaista tako.«⁴)

Kafka, znači, vidi čovekov dijalog sa svetom i višom egzistencijom u modalitetu zla. »Samo je zlo obdareno samosaznanjem. Dijalog je jedan od načina Zla.«⁵) Jozefovo znanje o zlu je povezano s uslovima nametnutim od strane mita o nasleđu i Adamovom grehu u svakoj egzistenciji, koje Kafka smatra suštinom ljudske uslovljenosti. Svako je grešan, ali to ne znači da je svako kriv pre sticanja znanja o krivici u nemogućnosti saznanja zbog čega je tako. Nema drugog izbora. Ljudska egzistencija je sastavljena od etapa izgnanstva, pobune, sticanja krivice i podleganja zlu. »To da čez da umreš« znači: znanje o Dobru i Zlu je i korak prema večnom životu (koji je čovek izgubio dok se neprestano trudio da obnovi mogućnost da ga ponovo stekne, B. Marković) i prepreka na tom putu. Ako hoćete da ostvarite večni život posle stečenog znanja — a nećete biti u stanju da to učini-

nite drukčije nego da ga želite — moraćete sebe da uništite, tu prepreku, da biste napravili taj korak, što je uništenje. Izgnanstvo iz Raja tako nije bilo jedno delo, već jedan događaj.«⁶) Izgnanstvo je inače večno, a čovekovo je suočavanje sa zlom, izvan ove nejasne slike o Raju koju zadržava pred očima, isto toliko večno kao i njegovo suočavanje sa Zakonom, osećanjem krivice, Pozivom i mogućnošću da obnovi Raj koji mu je inače izmaknut, a koji nije izgubio. »Zlo ne postoji kada ste jednom prekoračili prag svog dobra.«⁷) Zlo postoji samo u poređenju i odnosu s dobrim. Jozef K. poseduje jednu vrstu znanja o njemu samo preko poziva i suočavanja sa Zakonom, kao jedinim njegovim iskustvom posle svesnog izgnanstva iz postojanja u »smrti« ili činovničkom životu. Zlo je isto toliko apsurdno u životu Jozefa K. kao i slika izgubljene sreće. Ali ono što je bitno u romanu to je da i zlo i obmana nade i sreće istrajavaju u egzistenciji Jozefa K. Ovo predstavlja zatvoreni krug, po Kafki, zato što je i Jozef K. izgnanik — neko ko je odošćen od neposrednosti življenja — što ga, pre svega, navodi da celokupnu svoju egzistenciju pretvori u sredstvo radi jednog cilja i tako se još više odstrani od mogućnosti bilo kakvog života u neposrednom kontaktu s njegovim pravim izvorima. Problem stremjenja ili odgovornosti prema Pozivu, ili Reči, ili Zakonu u životu Jozefa K. jeste problem učenja kako se nametati svetu i Zakonu preko sopstvene egzistencije. To je i problem *istinitog puta* u životu, jer se postavlja pitanje: da li Jozefov neuspeh da stigne do cilja (Zakonodavca) znači da »je pravi put... napravljen pre da bi ljudi posrtali nego da bi se po njemu koračalo?«⁸) Ne znači li to da je pravi put i pogrešan put? Jozef K. je pre svega kriv za nestrpljivost u sopstvenoj viziji uklonjenog Raja, koji teži da obnovi preko znanja o tome šta je ovaj jednom bio. Dajući sebi zadatak da granicu dosegne odjednom, Jozef K. rađa jednu viziju, idol koji zauzima mesto te granice (znanje Zakona, suda, Zakonodavca). Stvarnost bez slike ili memorije, kako bi to Dante Aligijeri rekao, koja se nalazi iza, ono što je nesaznatljivo, biblijska zapovest protiv idola, čini Jozefa K. krivim. *Nestrpljivosti i pravi granice* (znanje Zakona, Zakonodavca, Suda) *nepristupačnim*, jer blizina tog posredničkog idola između zla i dobra sprečava Jozefa K. da prepozna u posredničkom onaj *idol neposrednog života* koji je jednom posedovao.

Značaj neznanja Jozefa K. u odnosu na Zakon — njegovog prvobitnog nedostatka samoznanja u »Raju« činovničke egzistencije ili »smrti« — nije samo dat rutinskim karakterom njegove profesije i njegovih zadovoljstava, nego i njegovim pokušajima da život prevede u oblike profesionalne navike i poslovnosti. On je mislio da uvek mora da odgovara oblicima reda i kontrole na osnovu jednog samoregulišućeg mehanizma njegove egzistencije. Međutim, kada je pozvan, on ne pokazuje poštovanje za rad i poredak (Zakon), jer su prema njemu sudski čuvari »degenerisani grubijani« koji proždiru njegov doručak, pokušavaju da se domognu njegove odeće, jer se sudski doglavnici nalaze na tavanu obične kuće za stanovanje, jer su prljavi i neotesani, jer su zakoni potnografske knjige pune bestidnih slika, jer su sudski procesi podložni prekidima i upadima studenta prava koji iznosi vratorevu ženu. U toku svog procesa Jozef K. sreće neke poslovne ljude koji su u početku verovali, isto tako kao i on, da svoje »slučajeve« mogu da vode na isti način na koji vode svoj posao. Mislili su da je poredak života pre i posle Poziva sličan u obe instance egzistencije. Zaboravljaju, kao i Jozef K., da je poziv postojao odvajkad i da »poredak«, egzistencijalno prisutan u pojavnosti Zakona i Zakonodavca, nije isti kao u životu, u »smrti« subjektivne zatvorenosti. On unosi nered jer priziva latentnu sliku o prvobitnom redu, nateruje čoveka da se nameće svojom egzistencijom svetu i Sudu, pošto ga ovaj, preko Poziva i uzurpiranja slobode da živi onako kako je znao, dovodi u stanje evokacije stvarnosti Prvobitnog Greha. Svačiji odnos prema Pozivu je jedinstven i mora u egzistenciji individue da bude prepoznat kao takav. Jozef K. se suočava sa svetom i Zakonom, nameće im se svojom egzistencijom u svesti o dva oblika moći i znanja, jer je njima bio prvo uznemiren i uzurpiran. Ipak, njegov odnos s Pozivom ostaje jedinstven, nezavisno od prirode njegovog iskustva u dodiru sa svetom i Zakonom. Zbog toga je njegova egzistencija parabolična u odnosu na čovekovu istoriju posle takozvanog Pada. Svest o tom odnosu u iskustvu apsurdna, koji postoji između nje i iskustva znanja i neznanja o poreklu i prirodi egzistencijalne krivice, ostaje u romanu *Proces* osnova samosaznanja u zlu, ili dijalektika Jozefove egzistencije.

NAPOMENE:

1. Franz Kafka, *The Diaribs*, decembar, 1911, New York 1948, str. 321.
2. Franz, Kafka, *Reflections on Sin, Hope, Suffering and the True Way*, No. 82, *Wedding Preparations: The Eight Octavo Book*, New York 1961, str. 38 ff.
3. Franz Kafka, *Ibid*, No. 86.
4. Franz Kafka, *Reflections*, No. 86.
5. Franz Kafka, *Ibid*, No. 29.
6. Franz Kafka, *Ibid*, No. 85.
7. Franz Kafka, *Third of the Octavo Notebooks*, op. cit., str. 99.
8. Citirano u: Henti Peyre, *Literature and Sincerity*, London, New Haven 1963, str. 232.
9. Franz Kafka, *Ibid*, str. 100.
10. Franz Kafka, *The Diaribs* (19. januar 1922), New York 1949.
11. Franz Kafka, *The Great Wall of China, Parables and Paradoxes*, New York 1961, str. 109.